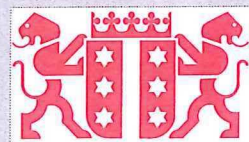

Monumentenzorg en archeologie

in Gouda

Een venster op het verleden: hoe leefden de 12e-eeuwse ontginners in de Oostpolder?

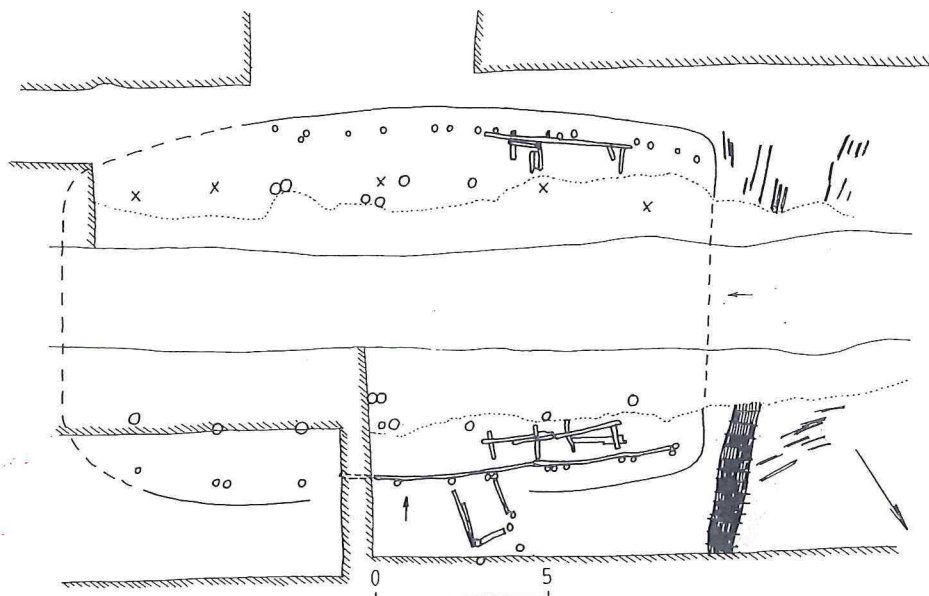
De ontginning

Misschien bent u met een vliegtuig over Gouda gevlogen, op weg naar of op de terugweg van uw vakantie. Kijkend uit het raampje is u ongetwijfeld ook dat fantastische verkavelingspatroon van weilanden en sloten opgevallen, dat met name ten oosten van Gouda nog zo gaaf is. Dat slotenpatroon is een overblijfsel van de grote ontginningssijver van onze voorouders.

De eerste laagveenontginningen in West-Nederland dateren uit de 10e en 11e eeuw, toen landeigenaren voor heel lage prijzen land verpachtten. Dit land was feitelijk niets anders dan een uitgestrekt en nauwelijks toegankelijk moerasgebied,

dat met riet en moerasbos begroeid was. De ontginners werkten vanaf bestaande rivieren, bijvoorbeeld de Hollandse IJssel en de Gouwe, landinwaarts. Ze verwijderden het riet en de bomen en groeven op regelmatige afstand, evenwijdig aan elkaar en haaks op de rivier liggende, afwateringsloten. Het zo ontgonnen land werd gebruikt als weidegrond en akkerland.

Veel van de kennis over deze systematische ontginningen in de Middeleeuwen komt uit geschreven bronnen. Sinds vorig jaar is er ook informatie in letterlijke zin boven de grond gekomen. Tijdens archeologisch onderzoek dat vooraf ging aan de uitbreiding van het bedrijventerrein 'Gouwestroom' in de Oostpolder, werden de fundamenten en een deel van de wanden van een houten boerderij uit de 12e eeuw blootgelegd.

Vereenvoudigde plattegrond van de boerderij. De twee kleine pijltjes wijzen naar de ingangen.

Dankzij de hulp van vrijwilligers van de Archeologische Vereniging Golda kon de projectarcheoloog van de gemeente deze boerderij gedetailleerd opgraven. De vondst is uniek, niet alleen omdat er zo weinig door latere activiteiten is vernietigd, maar ook omdat er zoveel resten van planten en dieren bewaard gebleven zijn. Onder normale omstandigheden vergaan deze resten, maar omdat het grondwater zo hoog stond, is dat bij de boerderij van de Oostpolder niet gebeurd. Hierdoor konden medewerkers van *BIAX Consult*, een onderzoeks- en adviesbureau voor biologische archeologie en landschapsreconstructie, en *ScaraB*, een bureau dat onderzoek doet aan mijten en insecten, informatie verzamelen.

Bijvoorbeeld over welk bouwhout er voor de boerderij is gebruikt en waar dat vandaan kwam, over de gewassen die zijn verbouwd, over het voedsel dat de ontginners aten en over de hygiënische omstandigheden ter plaatse. Het onderzoek aan de planten- en dierenresten is echter nog lang niet afgelopen. Zo onderzoeken vrijwilligers van Golda welke huisdieren er op de boerderij rondliepen, en medewerkers van het Instituut voor Prehistorie van de Rijksuniversiteit van Leiden bekijken aan de hand van het stuifmeel hoe het landschap eruit heeft gezien. Toch willen we als vervolg op Nieuwsbrief 11, die in oktober 1996 uitkwam, al het één en ander kwijt over de ontginningsboeren van de Oostpolder.

De boerderij

Voor de bouw van de boerderij heeft men minimaal 87 elzen en 13 essen omgehakt. Het elzenhout is vooral gebruikt in de zware constructiedelen, zoals de dakdragende palen. De essen heeft men voornamelijk in liggende constructies gebruikt, onder andere als schoor om de dakdragende palen te zekeren en in de vlonders. Van de ongeveer 116 bomen die voor de bouw van deze boerderij zijn omgehakt, zijn slechts 14 bomen van andere soorten dan els en es gebruikt. Deze soorten, het zijn er acht, waaronder berk, wilg, hazelaar en één eik, zijn vooral verwerkt in het vlechtwerk van de wanden en in de constructiedelen die geen zware krachten hoefden op te vangen. Volgens technisch onderzoek van TNO zijn els en ook de veelgebruikte es de minst duurzame houtsoorten, dat wil zeggen dat het hout in de openlucht binnen vijf jaar verrot. Eik en naaldhout zijn veel sterker en duurzamer. Het veelvuldig gebruik van minder duurzaam hout en aanwijzingen dat ook de eik uit de directe omgeving kwam, geeft aan dat de boerderij van lokaal hout is gebouwd. Het is daarmee niet ondenkbaar en zelfs aannemelijk dat de boerderij is gebouwd met hout uit het moerasbos dat ten behoeve van de veenontginning is gekapt.

Kennelijk verkozen de ontginners - maar misschien was dat ingegeven door de financiële omstandigheden waarin ze verkeerden - de relatief

Een pakket dorsafval van lijnzaad.

Vergroting 1,5 maal. Foto BIAX Consult (Laura I. Kooistra).

zwakke en minder duurzame houtsoorten uit de omgeving boven het sterke en duurzame hout, dat in ieder geval van elders aangevoerd zou moeten worden. De beschermende werking van het dak, dat de rest van de constructie heeft afgeschermd tegen weer en wind, en ook het onderlinge verband van de constructie, verlengen de levensduur aanzienlijk, zoals uit recente proeven in het openluchtmuseum Archeon is gebleken. Het is dus waarschijnlijk dat de boerderij veel langer heeft gefunctioneerd dan de vijf jaar die men op basis van het TNO-onderzoek zou veronderstellen. Hoe lang dat is geweest, weten we eigenlijk niet precies. Wel is duidelijk dat er diverse keren herstelwerkzaamheden hebben plaatsgevonden om de levensduur van de boerderij te verlengen.

Het boerenbedrijf

Dat er aanwijzingen zijn voor de veeteelt blijkt al uit de plattegrond van de boerderij waarin vlonders voor veestallen lagen. Welke dieren er op stal stonden zal blijken uit het bottenonderzoek dat nog in uitvoering is. Wel zijn uit het onderzoek naar het voorkomen van insecten en mijten aanwijzingen gekomen, dat men in de stal runderen hield. Door het stelselmatig onderzoeken van meer dan 100 grondmonsters op plantenresten (voornamelijk zaden en stengelfragmenten) zijn duidelijke aanwijzingen verkregen dat de boeren uit de Oostpolder aan akkerbouw deden. De meest gevonden graansoort is emmertarwe. Dit is, in het licht van de datering (12e eeuw), een opmerkelijk resultaat, omdat dit gewas nu juist vanaf de Middeleeuwen nauwelijks meer in Nederland werd verbouwd. Vanaf de komst van de eerste boeren tot en met de Romeinse tijd was het één van de meest verbouwde graansoorten. Daarna werd het meer en meer verdrongen door de opkomst van rogge en broodtarwe. Naast emmertarwe is in de Oostpolder ook gerst en haver verbouwd. Deze drie graansoorten hebben gemeen dat ze weinig eisen aan de bodem stellen.

Even opmerkelijk als de aanwezigheid van emmertarwe, is de afwezigheid van rogge. Dit is de meest verbouwde graansoort in deze periode. Het is een wintergraan, dat wil zeggen dat het graan in het najaar wordt gezaaid om in de nazomer van het jaar erop geoogst te worden. Het lijkt erop dat de drie graansoorten van de Oostpolder niet in het najaar maar in het voorjaar, als zomergraan, zijn gezaaid. Deze handelwijze wordt met name toegepast in gebieden waar de winters te nat of te koud zijn voor wintergraan. Aan de hand van de gevonden akkeronkruiden, die vrijwel allemaal alleen op vochtige tot zelfs natte bodem groeien, is inderdaad vastgesteld dat de omgeving van de boerderij in de Oostpolder vrij nat moet zijn geweest. Het is dus voor te stellen dat de akkers niet geschikt waren voor het verbouwen van wintergewassen. Er is, naast informatie over het type graan, ook het één en ander bekend geworden over de wijze waarop is geoogst. De gegevens hierover zijn verkregen uit een pakket stro dat in de boerderij is gevonden. Aan het stro zaten aan de ene kant wortels en aan de andere kant aren. Op basis hiervan wordt verondersteld dat het graan is geoogst door de hele plant uit de grond te trekken. Een methode, die in het verleden wel vaker werd toegepast.

Graan is niet het enige verbouwde gewas geweest. In veel monsters zijn resten van lijnzaad of vlas, een gewas met twee toepassingen, gevonden. Uit de vezels van de plant wordt linnen gemaakt, terwijl uit de zaden olie wordt geperst. In het Nederlands is dat zichtbaar in het naamgebruik: 'lijnzaad' wanneer oliewinning wordt toegepast en 'vlas' wanneer het gaat om de productie van linnen. In de Oostpolder zijn diverse pakketten met kapselfragmenten van lijnzaad/vlas aangetroffen. Daarbij valt op dat tussen de kapselfragmenten nagenoeg geen bijbehorende zaden zijn te zien (zie foto linksboven). Dit beeld - veel kapselfragmenten en weinig zaden - is geïnterpreteerd als dorsafval

Een ei van een darmparasiet op een zemel van graan.
Vergroting: 90 maal. Foto BIAx Consult
(Laura I. Kooistra).

van lijnzaad. Aanwijzingen dat dit gewas ook voor de linnenproductie is verbouwd, zijn (nog) niet gevonden.

De ontginningsboeren van de Oostpolder voerden een gemengd bedrijf. Dat wil niet zeggen dat alle producten even belangrijk waren. Over de veeteelt weten we nu nog niet zoveel, maar als we kijken naar de gewassen is het aannemelijk dat er meer emmertarwe en lijnzaad is geteeld dan nodig was voor eigen gebruik. Mogelijk zijn deze gewassen deels gebruikt om te verhandelen of om er de kosten voor de pacht mee te dekken.

Het boerenleven

Het voedingspatroon van de ontginningsboeren was anders dan het onze. Kopen wij nu ons eten in de winkel, in de 12e eeuw aten zij de producten die op het grondgebied van de boerderij voorkwamen. Zo werden bijvoorbeeld hazelnoten, bramen en sleedoornpruimen verzameld. Waarschijnlijk heeft men ook de vruchten van in het wild groeiende grassen zoals dravik, hanepoot en mannagras gegeten. Er zijn zelfs aanwijzingen dat de ontginningsboeren van de Oostpolder deze grassen geregeld verzamelden als aanvulling op het menu en als vervanging voor graan. Uit geschreven bronnen is bekend dat deze specifieke wilde grassen met name werden gegeten in jaren dat de oogst tegenviel.

Van die wilde grassoorten kan geen brood worden gebakken. Dat kon echter ook niet van het graan dat de boeren in de Oostpolder verbouwden. Emmertarwe, gerst en haver bevatten namelijk, evenals de genoemde wilde grassoorten, te weinig gluten, waardoor het deeg niet rijst. We nemen aan dat het graan wel tot meel is gemalen. Daarna is het tot pap verwerkt of zijn er ongerezen koeken/broden van gebakken.

Eén van de vragen die wij ons als onderzoekers vaak stellen, is of de mensen vroeger een zekere welstand hadden. Dat zijn zaken die moeilijk zijn te bepalen, omdat wat wij nu armoede en ongemak noemen, vroeger waarschijnlijk niet als zodanig werd ervaren. Dat er in de Oostpolder geen aangevoerde voedingsmiddelen zijn aangetroffen kan als teken van armoede worden opgevat. Vroeger gold op het platteland echter sterk het principe dat men at wat men zelf produceerde. Een ander criterium voor welstand is hygiëne. Eén van de onderzochte grondmonsters, afkomstig uit een latrine die zich naast één van de ingangen van de boerderij bevond, zat boordevol zemelen van graan én boordevol darmparasieten (zie foto links). Het lijkt erop dat men het vroeger minder nauw nam met de hygiëne, maar betekent dit dat men armoede kende? Eenduidige aanwijzingen voor werkelijke armoede hebben we dus niet, maar gezien de surplusproductie van graan en lijnzaad zullen de ontginningsboeren van de Oostpolder niet tot de allerarmsten hebben behoord.

Nieuws van Monumentenzorg

Verordeningen

Medio dit jaar zijn wijzigingsvoorstellen voor de monumentenverordening en de verordeningen, waarin de samenstelling en werkwijze van de Monumentencommissie en de Welstandscommissie is geregeld, voor inspraak ter inzage gelegd en aan enkele Goudse organisaties gezonden. De hoofdlijnen die voorgesteld worden, komen neer op het volgende: de Monumentencommissie houdt zich bezig met het adviseren aan het college van B en W over beleid op het gebied van de monumentenzorg, het aanwijzen van gemeentelijke monumenten, bestemmingsplannen, cultuurhistorische analyses en randvoorwaarden voor het wijzigen van monumenten en panden van jongere bouwkunst. De Welstandscommissie adviseert aan het college van B en W over alle zaken die betrekking hebben op het wijzigen van monumenten en panden van jongere bouwkunst. De Welstandscommissie heeft reeds geadviseerd de verordeningen vast te stellen. Op dit moment buigt de Monumentencommissie zich over een reactie op de wijzigingsvoorstellen. De verwachting is dat begin 1998 genoemde verordeningen aan de gemeenteraad ter vaststelling kunnen worden aangeboden.

Subsidie gemeentelijke monumenten

Door het van kracht worden van een herziening van de Algemene wet bestuursrecht wordt ook gewerkt aan een herziening van de Subsidieverordening Stadsvernieuwing. Op grond van deze verordening wordt voor de restauratie van gemeentelijke monumenten tot 2002 elk jaar een bedrag van f 500.000,- gereserveerd.

Colofon

De nieuwsbrief is een uitgave van de gemeente Gouda, sector Stadsontwikkeling, afdeling Stadsvernieuwing/Volkshuisvesting/Monumentenzorg (SVM)

redactie:

afdeling SVM, gemeente Gouda

teksten:

BIAX Consult, Amsterdam

afdeling SVM, gemeente Gouda

foto's:

BIAX Consult, Amsterdam

tekening:

afdeling SVM, gemeente Gouda

vormgeving en drukwerk:

afdeling Grafische Vormgeving, gemeente Gouda

Door middel van het zogenoemde Integraal Kwaliteitsplan Gouda, zijn gemeentelijke monumenten geïnventariseerd die in bouwkundig slechte staat verkeren. De eigenaren van deze panden hebben in 1996 bericht ontvangen, dat de subsidieregeling voor gemeentelijke monumenten vooralsnog in 2002 zal eindigen. Tot die tijd kan voor restauratie subsidie worden aangevraagd.

Contactpersoon voor de uitvoering van deze regeling is de heer P. Oskam, telefoon 0182-588258.

Subsidieregeling rijksmonumenten

Voor de restauratie van rijksmonumenten is met ingang van 16 juni 1997 een nieuwe subsidieregeling van kracht, het Besluit Rijkssubsidieregeling Restauratie Monumenten 1997. Het voor de gemeente Gouda te reserveren budget, waarvan een deel in 1998 en een deel in 2003 beschikbaar komt, wordt bepaald op grond van de bouwkundige kwaliteit van monumenten, zoals dit is opgenomen in het Integraal Kwaliteitsplan Gouda. Deze gegevens worden met behulp van een 60-tal proefopnamen vertaald naar een door het rijk te hantieren landelijke verdeelsleutel. Begin november 1997 wordt bekend gemaakt hoe hoog het budget voor Gouda zal zijn. Eigenaren van rijksmonumenten zullen hiervan uitgebreider in kennis worden gesteld. Contactpersoon voor de uitvoering van deze regeling is de heer P. Oskam, telefoon 0182-588258.

Korte berichten:

- Door voordracht aan het rijk van bijzondere restauraties aan de panden Hoge Gouwe 77 en Westhaven 65 heeft de gemeente Gouda extra subsidie kunnen verlenen uit de pot "Bijzondere subsidieverstrekking BRRM 1997".
- Door het Instituut voor Bouwhistorische Inventarisatie en Documentatie (IBID) te 's-Hertogenbosch is bouwhistorische onderzoek uitgevoerd aan de panden Lage Gouwe 142/144 en Raam 17/19. Rapporten hiervan zijn bij de afd. SVM aanwezig.
- Bij de aanleg van kabels en leidingen op de Hoge Gouwe/Nonnenwater zijn de fundamenteen aangetroffen van een verdwenen brug over het Nonnenwater. De restanten wijzen op een draaibrug, die in 1883 werd vervangen door een klapbrug, die bij de demping van het Nonnenwater in 1960 werd afgebroken.
- In verband met het verstrijken van de zittingstermijn, resp. drukke werkzaamheden hebben drie leden van de Monumentencommissie afscheid genomen. Inmiddels zijn drie nieuwe leden geïnstalleerd, te weten mevrouw drs. M. van Loon te Gouda en de heren drs. J.F. Dröge te Leiden en ir. J.G. Wegner te Delft.
- De voorzitter van de Archeologische Begeleidingscommissie, de heer W.D. Greeven, zal binnenkort zijn taak in de commissie beëindigen. Een opvolger is op dit moment nog niet gevonden.